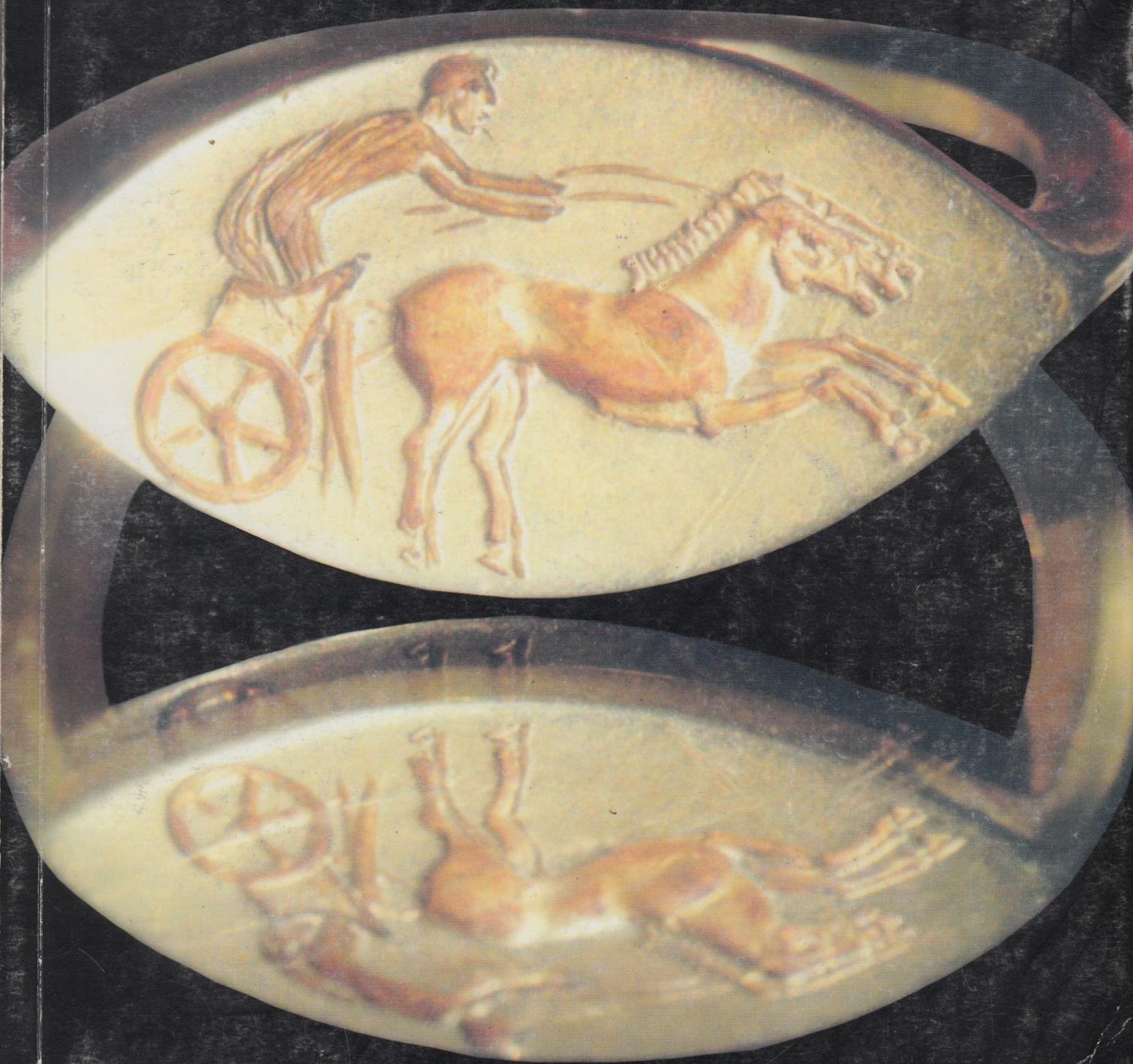

1/2002

Археологічний літопис
Лівобережної України

КЕЛЕПИ У ЗБІРКАХ МУЗЕЇВ ПОЛТАВЩИНИ

У збірках музеїв Полтавщини міститься значні колекції предметів озброєння, які хронологічно можна віднести до періоду пізнього українського середньовіччя. Характерним видом козацького комплекту озброєння був келеп. Цей вид наступальної зброї набув поширення у XVI - XVII ст. і міг використовуватися як засіб боротьби кінного воїна з пішим, так і піхотою. Келеп — зразок комбінованої зброї, що поєднував у два інструменти — молоток та клювець, який у Д.І. Яворницького має назву "носок"¹. Ця комбінація та наявність довгого руків'я довжиною близько 0,7 м, дозволяла власнику досить широко його використовувати, оскільки надавала можливість завдавати як колючо-проникаючі так і дроблячі удари, успішно застосовуючи як проти незащитених об'єктів, так і проти важкоозброєних воїнів. З метою кращого утримування зброї, до руків'я кріпилася ремінна петля, яка одягалася на руку². В середовищі польської шляхти бойові келепи набули значної популярності і в мирний час, виконуючи іноді функції аргументу у вирішенні приватних конфліктів³. До речі, келепом було поранено в 1620 р. польського короля Сігізмунда III шляхтичем Пекарським⁴. Відомі келепи були й у Московському царстві⁵.

Музеї Полтавщини мають у збірках досить репрезентативну добірку келепів. Деякі із них і стали темою для цієї публікації⁶.

Серед експонатів Народного музею м.Зінькова помітне місце займає багато орнаментований *бронзовий келеп* (Інв.№ 258) (рис.1.1). Округлий провух розташований приблизно у центрі виробу, що може пояснюватися втратою частини клювця, після чого об'єкт було знову пристосовано для подальшого використання. Провух келепа зміцнений зверху та знизу двома парами вусів, верхній з яких повністю об'єднаний, а нижній зберігає добре. Провушна частина відділена від клювця та молотка трьома продовговуватими заглибинами, що утворюють поступові сходинки, відокремлюючи бойові частини виробу. У верхній частині, з боку молотка, провух прикрашений двома парами невеликих, трикутного вигляду виймок, аналогічні яким містяться й у нижній частині провуха, як з боку молотка, так і — клювця. Вуса прикрашено також трикутними виймками, розміщеними по одній з кожного боку в середній частині, по дві — у нижній. Клювець, підпрямокутної у перетині форми, має невеликий нахил донизу і тупий, дещо звужений, кінець, на якому у центрі розташовано дві заглибини, з'єднані між собою. По краю клювця, внизу розміщено чотири підтрикутні насічки на однаковій відстані одна від одної; середина прикрашена двома округлими виймками, з'єднаними між собою. По всій довжині клювця розміщено дві пари довгих заглибин — верхню та нижню. Молоток має Т-подібну форму, з шийкою, рівною від провуха до щітка, восьмикутної форми, із заглаженими кутами. Шийка, чотирикутна у перетині, має на кожному ребрі по три аналогічних виймки — з боку провуха та щітка — трапецієподібної форми, у вигляді зарубок, між ними — виймка округлої форми. Келеп виготовлено з бронзи у техніці лиття. Він може бути прикладом парадної зброї, оскільки бойові аналоги, на думку деяких дослідників, виконувалися із заліза⁷. Шийка підпрямокутної у перетині обуху має дві значні, округлої форми виймки. Плитка квадратна, дещо випукла назовні. Довжина клювця — 3,8 см; діаметр провуху — 2,4 см; довжина обуха — 3,3 см.

Цікаву добірку келепів містять колекції Полтавського краєзнавчого музею. У його експозиції знаходиться *залізний келеп*, знайдений 1875 р. Ф.І.Камінським в околицях м.Лубен і переданий до колекції К.М.Скаржинської⁸. Його фотографічне зображення подане у монографії О.Б.Супруненко, присвяченій музейній діяльності К.М.Скаржинської⁹.

Келеп, має округлий провух, зміцнений двома парами вусів, пізніше втрачених (рис.1.2). Провушна частина зміцнена до обуху,

чітко відділена від нього та клювця. З кожного боку провух прикрашений чотирма парами вертикальних гравіюваних (?) ліній: у місцях переходу до клювця та обуху, у центрі. У верхній частині келепа, на місці переходу до клювця, міститься ще одна така риска. Виріб має клювець восьмикутної в перетині форми, з шийкою, що розширюється до чотирикутної плити із заглаженими кутами. Від провуху до середини шийки келепа має на кожному ребрі чотири значні, округлої форми, виймки. Крім того, вона прикрашена двома прокресленими лініями зверху та по одній з обох боків. Довжина клювця — 12,5 см; діаметр провуху — 2,4 см; довжина обуху — 4,4 см.

В експозиції цього жм узето представлений *залізний келеп* (рис.1.3) з дерев'яною рукою (Інв. № 36.223). Округлий провух, зміцнений до обуха, має два вертикальні валки, розташовані у центральній частині і прикрашені навскісними канавками. Массивний клювець, ромбічної у перетині форми, дещо загнутий на кінці внаслідок механічного пошкодження, має плавний перехід до провухної частини. Чотирикутний молоток — випуклий. Шийка дещо звужена до провуха. З метою кращого утримування келепа на дерев'яному руків'ї в нижній частині, між клювцем та провухом, розташовувався невеликий упор. Експонат має дерев'яну ручку, виготовлену з листяних порід дерева, довжиною 71 см, діаметром 2,8х2,10 см. У нижній частині просвердлено круглий отвір, розташований за 7,5 см від краю, діаметром 0,35 см. Імовірно, він слугував для кріплення темляка. Аналогію келепу є зразок зброї, знайдений у Маріуполі в 1925 р. під час розкопок¹⁰. Довжина клювця — 9,5 см; діаметр провуху — 2,6-2,7 см; довжина обуху — 2,5 см.

Келеп залізний (Інв. № 36.668) з округлим провухом, сильно нахиленим донизу клювцем, ромбічної у перетині форми, та обухом, що має чітке відділення робочої випуклої частини, виконаної у формі восьмикутника (рис.1.4). Провух, зміцнений до обухної частини, має слабо виражені бокові ребра. На центральній частині розташовується тавро у вигляді ромбу. На межі провухної та обухної частин, зверху і знизу, розміщено по дві підтрикутні виймки. Обухна частина, як й у попереднього зразка, має чотири ребра по шийці. Довжина клювця — 10,5 см; діаметр провуха — 2,4 — 2,5 см; довжина обуха — 4,3 см.

Келеп залізний (Інв. № 36.1025) з округлим провухом, значно нахиленим донизу клювцем, ромбічної у перетині форми, та шийкою, яка поступово розширюється до робочої частини восьмикутної у перетині форми. Зберігається у фондах музею (рис.1.5). Провух дещо зміцнений в бік молотка і має тавро у вигляді погано збереженої, пошкодженої корозією, фігури, ромбічного вигляду, з випнутими назвоні сторонами; верхня частина не збереглася. Між клювцем і провухом зверху розміщено невелику заглибину. Верхні ребра клювця мають увігнуту форму. Шийка обуху прикрашена чотирма ребрами. Довжина клювця — 8,5 см; діаметр провуха — 2,4-2,5 см; довжина обуху — 4,3 см.

Двома описаними вище зразкам озброєння аналогічний ще один *залізний келеп* (Інв. № 36.2307) (Рис.1.6). Характерним для нього є округлий провух, сильний нахил ромбічного в перетині клювця, восьмикутна у перетині шийка та восьмикутна, дуже опукла робоча частина обуха. Зміцнений до шийки провух має по дві пари насічок підтрикутної форми (зверху та знизу від обухної частини) і двобічні ромбоподібні тавра. Порівняно з іншими аналогічними келепами, цей екземпляр має більш стрункі пропорції. Довжина клювця — 10,0 см; діаметр провуха — 2,6-2,7 см; довжина обуху — 4,3 см.

На жаль, останні чотири келепи депаспортизовані у збірці музею під час Другої світової війни і точне їх походження на сьогодні поки ще залишається невідомим.

Серед келепів, що публікуються, можна виділити два типи, котрі чітко відрізняються один від одного конструктивними особливостями. Тип I представлений келепами із Зінькова і Лубен, характеризується чітким відокремленням провухної частини від клювця та молотка, шийки обуха від плити, наявністю зміцнюючих вусів та поступовим нахилом клювця. Келепи цього типу були знайдені і під Берестечком¹¹.

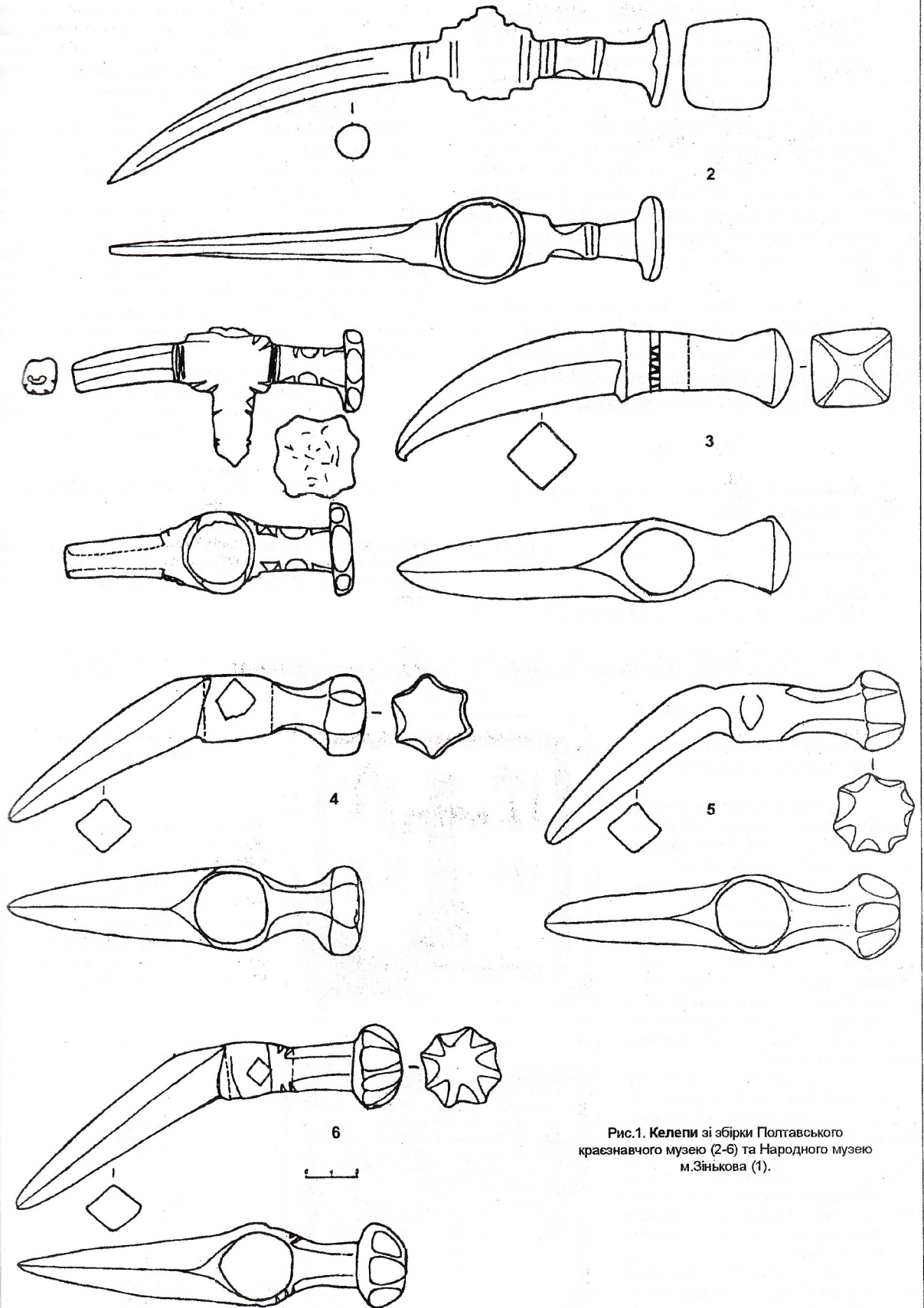

Рис.1. Келепи зі збірки Полтавського
краснавічного музею (2-6) та Народного музею
м.Зінькова (1).

Тип II репрезентований зразками зброї з ПКМ. Для нього характерна досить широка варіативність. Основними рисами, на нашу думку, є більший, порівняно із типом I, нахил потужного кльовця ромбічної у перетині форми та відсутність вусів. Чіткого відокремлення шийки обуха від плитки, які, фактично, є одним цілим у цього типу, на відміну від першого, не спостерігається. Однак інв. № 36.2307 має досить чітке відокремлення шийки від робочої частини і, за іншими параметрами, відповідає типові II. Келеп № 36.223 теж, на нашу думку, можна віднести, в якості варіанта до II типу, оскільки практична різниця між ним та іншими зразками групи полягає у меншому куті нахилу кльовця. Чіткі аналоги келепам II типу можна знайти в публікації колекції старожитностей В.В.Тарновського¹².

Відносно невелика група опрацьованих келепів не дає можливості вважати запропонований поділ на типи остаточним. З виявленням та введенням до наукового обігу нових знахідок, стане можливою розробка значно детальнішої класифікації.

Література

1. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Київ: Наукова думка, 1990. — Т.1. — С.219.
2. Там само.
3. Свєспніков І.К. Битва під Берестечком. — Львів: Слово, 1993. — С.236.
4. Яворницький Д.І. Вказ. праця. — С.219.
5. Богоявленский С.К. Вооружение русских войск в

XVI-XVII вв. // Исторические записки. — Москва: Изд-во АН СССР. — Т.4. — С.258-283.

6. Автор висловлює щирі подяку за надані матеріали, всебічну допомогу та консультації у підготовці публікації заступнику директора ПКМ з наукової роботи В.О.Мокляку, зав. відділом археології Л.М.Луговій, ст. наук. співробітникам О.М.Ткаченку та І.С.Мельниковій, Луговому Р.М. та кож В.Б.Литусу — завідувачу Народного музею м.Зінькова.

7. Свєспніков І.К. Вказ. праця. — С.262.

8. Мокляк В. Речі Солониського поля в зібранні Полтавського краєзнавчого музею // Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва. — Київ, 1993. — Вип. 2. — С.58.

9. Сушрутиско О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — С.84.

10. Кучугура Л., Сасно Р. Козацькі старожитності м.Маріуполя та його околиць // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Вип. 7. — К., 1998. — С.185; Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области // Археологический альманах. — Донецк: Донецчина, 1993. — №1. — С. 225. — Рис.76: 4.

11. Свєспніков І.К. Вказ. праця. — С.233-236.

12. Каталог украинских древностей коллекции В.В.Тарновского с приложениями 16-ти таблиц фототипных снимков. — Киев: Тип К.Н.Милевского, 1898. — С.64-65.

Рейда Р.Н.

КЛЕВЦЫ В СОБРАНИЯХ МУЗЕЕВ ПОЛТАВЩИНЫ

Резюме

Публикация посвящена одному из позднесредневековых видов комбинированного холодного оружия — кльцам. Использованы материалы фондов Полтавского краеведческого музея и Народного музея г.Зенькова Полтавской области.

27.05.2002.

ІНФОРМАЦІЯ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

© Троцька В.І.

Закладний камінь церкви Всіх Святих в Опішному

У 2000 р. жителями Опішного (с.Опішня) Зіньківського району Полтавської обл., при копанні могили на центральному кладовищі селища, було знайдено закладний камінь церкви кінця XVIII ст. і свинцева закладна пластина до нього.

Закладний камінь підквадратної у плані форми, виготовлений із пісковика сірого кольору, має розміри 29,0х30,0 см і товщину 16,5 см. На верхній площині у техніці контррельєфу нанесене зображення хреста та відповідні написи. Один із кутів каменю відбитий (рис. 1).

Свинцева пластина із завернутими донизу краями має форму, близьку до квадрата, і розміри 25,0х23,5 см, які відповідають заглибленому квадратові на камені. Її товщина — приблизно 0,5 см. З обох боків пластини гострим предметом прокреслені зображення і написи, в т.ч. на лицевому боці — хрест. В основі хреста, над головою Адама, прокреслене ім'я та прізвище "Івань Тимченко".

Зі звороту нанесений напис, який засвідчує, що закладний камінь і дошка належать церкві Всіх Святих, яка повинна була будуватися на кладовищі в околиці Опішного 1775 року на кошти дружини І.Тимченка — дворянки Катерини Тимченко (рис. 2).

Рис.1. Закладний камінь. Пісковик. Фонди НМЗУГ.

Під надписом ледь помітними лініями прощрабана абрєвіатура, яка складається зі стилізованих букв "І А Т".

Отже, закладний камінь, знайдений у селищі є цінною пам'яткою кін. XVIII ст., яка доповнює наші уявлення про тогочасне різьблення на камені і сакральну графіку на металі, а також доповнює відомості про історію колишнього містечка.

02.07.2002.

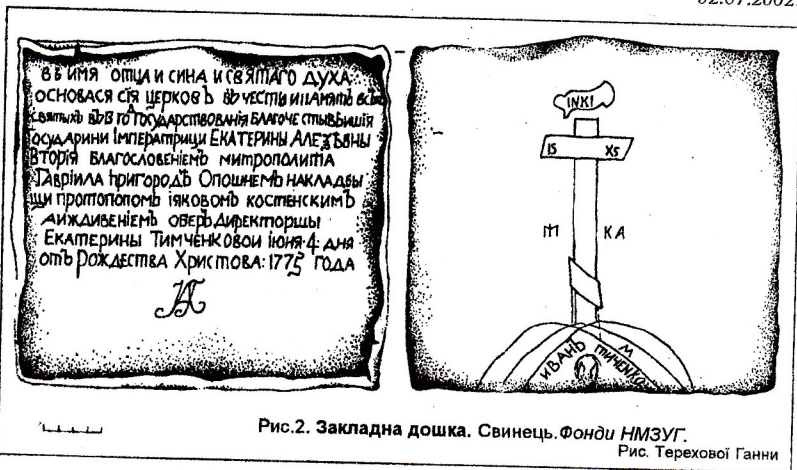

Рис.2. Закладна дошка. Свинець. Фонди НМЗУГ.

Рис. Терехової Ганни